

Jegyzetek:

1. A Finn Névtani Archívum gyűjteményeiről és tevékenységéről, E. Kiviniemi munkásságáról részletesebben lásd a finnországi helynévkutatásról írott áttekintésemet (MNyj. 25: 79–90).

2. Az ezzel kapcsolatos úttörő vállalkozásáról, a számítógépnek a kutatásokba való bevonásának kísérletéről német nyelvű tanulmányban számolt be: Über die gegenwärtigen Perspektiven der finnischen Ortsnamenforschung (Studia Fennica 24: 29–46).

3. Minden bizonnyal ez is szerepet játszott abban, hogy E. Kiviniemi figyelme egy időre a számítógéppel könnyebben hozzáférhető személynévadás tanulmányozása felé fordult. E kitérő nagyszerű eredménye a nemzetközileg is nagy elismerést kiváltó Rakkaan lapsen monet nimet (Espoo, 1982) c. munka. Nálunk Szabó T. Ádám ismertette (NÉ. 9: 108–114).

NYIRKOS ISTVÁN: Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban Debrecen, 1987. 184 l.

A szerző eredtileg kandidátusi értekezésnek készülő művében azokat a mássalhangzókat vizsgálja meg, amelyeknek az egyes magyar szavakban nincs etimológiai előzményük, tehát nem tartoztak a szó hangtestéhez, hanem valamilyen oknál fogva később kapcsolódtak hozzá. Nyelvtaníróink ezekre a hangokra már korán felfigyeltek, Szenczi Molnár Alberttől kezdve a XX. századi szerzőkig sokan említették egyes fajtáit, vagy vizsgálták egyes típusait, amint ezt Nyirkos István a kérdés történetének rövid áttekintésében bemutatja (12–27). Eddig azonban rendszerszerűen, minden problémára kiterjedően ezt a kérdést még senki sem foglalta össze.

A korábbi szerzők a legkülönbözőbb neveken említették ezeket a nem etimologikus elemeket, például: *prosthétikus*, *epenthétikus*, *paragogikus*, *parasitikus* hangok, *cseléd-*, *szolga-*, *inas-*, és *enyvbetűk*. Az újabbak pedig *másodlagos*, *járulék-*, *szervetlen*, *inetimologikus* vagy *anorganikus* hangoknak nevezik őket. Nyirkos könyve címében, a fejezetcímekben és így a tartalomjegyzékben is az *inetimologikus* szót használja, de a szövegben előfordul az *anorganikus*, *szervetlen* és *járulékhang* elnevezés is. Talán helye-

sebb lett volna a címben valamelyik magyar kifejezéssel élni. A magyar megjelölés a nem szakemberek számára többet mondott volna.

A szerző a következő fejezetekben tárgyalja a szervesetlen mássalhangzókat: A zárhangok (26-60), A réshangok(61-118), A zár-réshangok (119-23), A folyékony hangok (125-45), Az orrhangok (147-66). Az egyes fejezeteken belül sorra veszi az egyes hangokat, illetőleg a zöngés-zöngétlen alakpárokat. A forrásaiban található adatok alapján megvizsgálja, előfordulnak-e szó elején, szó belsejében és szó végén szervesetlen hangként. Majd minden egyes hang vagy hangpár adatainak kritikai bemutatása után külön fejezetben összefoglalja az illető inetimologikus elem keletkezésének az okait. Ezeknek az alfejezeteknek a címe a következő: "A p, b hang keletkezésének okairól", "A t, d, hang keletkezésének okairól" stb. Ez a megfogalmazás félrérthető, mert ezekben a részekben nem az illető hangok keletkezésének okairól, hanem csupán e hangok járulékos előfordulásának az okairól esik szó. Az egyes hangok vagy hangpárok tárgyalásából leszűrhető eredményeket a szerző táblázatban foglalja össze. A táblázatokban feltünteteti az inetimologikus hang keletkezésének feltételezhető okait, biztos és kétes adatainak számát a szó elején, szó belsejében és szó végén, valamint az első előfordulás évét. A táblázatok jó alapot nyújtanak az egyes hangok szervesetlen előfordulásainak összehasonlítására a vizsgált anyagon belül.

Az adatokat Nyirkos az első nyelvemlékektől kezdve a XIX; század végéig kívánta összegyűjteni. Minthogy ez a tág korszak óriási szókincset foglal magában, kénytelen volt forrásai számát korlátozni. Adattárát a TESz., a MTSz. által közölt anyagból, valamint a szakfolyóiratokban (MNy., NyK., Nyr., MNyj., NéNy., NNyv.) megjelenő cikkekből és az összefoglaló jellegű szókincstanulmányokból gyűjtötte össze (9). Természetesen még ez a szűkített forrásmennyiség is igen sok adatot tartalmazott, így gazdag példátárat lehetett összeállítani.

A nagy adatmennyiség kezeléséből következik azonban, hogy olykor elkerülte a szerző figyelmét egy-egy adat vagy adatscsoport. Így például amikor az *sz* inetimologikus szerepéről ír, megemlíti, hogy a *dicseszkiz* igébe analógia útján került be az *sz* (73). De nemcsak ebbe a szóba, hanem az összes *-kod/-ked* képzős *sz-szel* és *d*-vel bővülő igébe hasonló módon jutott. Ezek a *dicseszkizen* kívül a következők: *cselekedik*, *gyanakodik*, *menekedik*, *növekedik*, *tolakodik*, *törekedik* (vö. MNyj. XXI, 69). A TESz. szerint még a *veszeszkiz* is ebbe a tőtípusba tartozik. Ez a forrás, amelyből a szerző adatainak nagy részét vette a *cselekedik* szóról azt írja, hogy az *sz* és a *v* analogikusan került a töbe. A *törekedik* címszó alatt ezt olvashatjuk: "Eredetileg *d*-s tövű volt, ké-

sőbb analógiásan beilleszkedett a *cselekszik, veszekszik, dicsekszik* típusú *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v* tövű igék csoportjába". A *veszekedik*-ről pedig ez áll a szótárban: "Beilleszkedett a jelen időben a *d*-t *sz*-re váltó igék tőtípusába, sőt analógiásan *v-s* tövű változata is alakult". A *gyanaxszik, menekszik, növekszik, tola-*szik alakokra is hoz példát a TESz., a bennük levő *sz* elemről azonban nem szól. A *cselekedik, törekedik, és veszekedik* igékről idézett szövegből az is kiderül, hogy nemcsak az *sz*, hanem a *v* is analogikusan került ezekbe a szavakba. Nyirkos igazán imponáló adatmennyiségen vizsgálja a *v* inetimologikus szerepét, a fenti igék közül azonban egyet sem említ (61-71).

Hasonlóképpen analógiásan került az *sz* elem a *d+sz* tövű igékbe. Ezek a következők: *gazdagodik, gyarapodik, betegedik, elégedik, keményedik, melegedik, öregedik, telepedik, ülepedik, vastagodik; dulakodik, furakodik, kenekedik, kötekedik, marakodik, mosakodik, tanakodik, verekedik, vetekedik* (MNYj. XXI, 69-71). Ezek közül a TESz. a *melegszik, telepszik, ülepszik, vastagszik, furakszik, kötekszik, mosakszik, verekszik, vetekszik* változatokra hoz példát. A *gyarapodik* címszó alatt ez áll: "A *gyarapszik ~ gyarapodik* viszonyára vö. *telepedik ~ telepszik, ülepedik ~ ülepszik*". A *tanakodik* címszóról pedig ezt olvashatjuk: "A *tanakszik* tövű változatra vö. *cselekedik ~ cselekszik, veszekedik ~ veszekszik*" stb.

A nagy anyagmennyiség kezeléséből másfajta következtetlenségek is adódtak. Így például az inetimologikus *n* tárgyalásakor említi a szerző az *önt* igét, amelyben az *n* szervesetlen hang, "létrejöttét az *ont* alak analógiás hatása is segíthette" (153). Az *önt* visszaható párját, az *ömliket* azonban hiába keressük "Az inetimologikus *m* hang" című fejezetben (147-9), pedig az *m* ebben is szervesetlen hang, feltehetőleg az *omlik* analógiájára került a *töbe* (TESz.).

A fent hiányolt adatok száma azonban nyilvánvalóan elenyésző ahhoz az adatmennyiséghez képest, amellyel a szerző dolgozik.

Nyirkos a tanulmány eredményeit "Az inetimologikus hangok keletkezésének okairól" című fejezetben foglalja össze (167-72). Az okok között fontos szerepet töltenek be a különböző fonetikai indítékok, ezek közül a legtöbb szervesetlen hangot a hiátustöltők adták. A fonetikai okokon kívül más kiindulópontjai is vannak az inetimologikus hangok keletkezésének: analógia, téves visszaütések, hasonulás, ragszilárdulás, népetimológia, téves tőkikövetkeztetés, expresszivitásra való törekvés, alakkeveredés, ikerítés, szóhatértévesztés, hangutánzás-hangfestés, emfatikus ejtés, nyomósítás, játékos szóalakítás, szótaghasonító hatás. Közülük különösen a téves visszaütés vagy más néven reciprok hangfejlődés

és az analógia hatására került számos szó hangtestébe szervesen mássalhangzó. Természetesen vannak ismeretlen, tisztázatlan esetek is.

Az eredményeket három táblázatban szemlélteti a szerző: az elsőben a fonetikai okokkal magyarázható hangokat foglalja össze, a másodikban a szervesen hangok keletkezésének nem fonetikai okait mutatja be, a harmadikban pedig az inetimologikus hangok számszerű és százalékos előfordulásait ismerteti. Az utóbbiak természetesen csak a kötetben feldolgozott anyagra érvényesek.

Nyirkos István műve hiánypótló alkotás, amelyben egy eddig is sokat vizsgált kérdést foglal össze igen szemléltető módon. Ez a munka nyilván gyakran forgatott kézikönyve lesz a magyar hangtörténettel, szótörténettel foglalkozó kutatóknak. Dicséret illeti az Alföldi Nyomdát a nehéz szöveg kitűnő szedéséért és a könyv rendkívül gyors előállításáért.

JAKAB LÁSZLÓ

**P.M. LIZANEC, K.I. HORVÁTH, G.Sz.TOKÁR: Bevezetés a
nyelvtudományba.**

Szerkesztette P.M. Lizanec. "Viscsa Skola" Kiadóvállalat.
Kijev, 1986.

Újabb magyar nyelvészeti könyv jelent meg országhatárainkon túl, s ez a tény már önmagában is örömdetes. Az pedig, hogy Kárpátalja leendő magyartanárainak szánt tankönyvről van szó, kiváltja előzetes elismerésünket a törekvés iránt, de ugyanakkor kíváncsiságunkat is a megvalósítás színvonalát illetően.

A Szovjetunió egyetemsein minden nyelv- és irodalom szakos hallgatónak kötelező az első tanévben a Bevezetés a nyelvtudományba, egy felsőbb évfolyamon pedig az Általános nyelvészet tantárgy. Az egységes tanterv alapján több tankönyv is megjelent, melyeket a köztársaságok, nyelvterületek, illetve a szakok követelményei, hagyományai szerint írtak és szerkesztettek. (Pl. Мацлов, Ю.С., Введение в языкознание. Москва, 1975.) P.M. LIZANEC és szerzőtársai műve ennek a tankönyvsorozatnak egyik képviselője, melyet főként az jellemez, hogy magyar és finnugor szakosoknak készült Szovjet-Ukrajnában. Elég sok megkötöttséggel - tantervi programelőírás, viszonylag kis terjedelem, az elsőévesek tudásszintje és nyelvismerete - kellett tehát szembenézniük a szerzőknek, s ily módon megalkotni egy mindenekelőtt jól tanulható, azaz